

14. 03. 2023).

4. Antoshchenkova V. V., Kravchenko Yu. M. (2018). Zemelna reforma, dosvid, tendentsii ta perspektyvy. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu silskoho hospodarstva imeni Petra Vasylenka. 193. 94-102.

УДК 343.21(47+57)"1975/79":[343.261-052:323.281]:342.7

Наталя Олександрівна Бондар

канд. іст. наук, доц. кафедри ЮНЕСКО «Філософія людського спілкування»

та соціально-гуманітарних дисциплін

Державний біотехнологічний університет (ДБТУ)

ORCID 0000-0003-3449-5884

**РАДЯНСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО ПРОТИ УКРАЇНСЬКИХ
В'ЯЗНІВ СУМЛІННЯ: НА ОСНОВІ ЗВІТІВ 1975-1979 РОКІВ AMNESTY
INTERNATIONAL**

Natalia Olexandrivna Bondar

Cand. ist. Science, docent UNESCO Chair "Philosophy of Human

Communication"and social and humanitarian disciplines

State biotechnological university (SBTU)

ORCID 0000-0003-3449-5884

**SOVIET LEGISLATION AGAINST UKRAINIAN PRISONERS OF
CONSCIENCE: BASED ON AMNESTY INTERNATIONAL REPORTS
1975-1979**

Анотація. В статті подано аналіз матеріалів, зібраних міжнародною організацією з захисту прав людини Amnesty International щодо переслідування людей в Радянському Союзі на підставі їх опозиційного ставлення до радянської влади та ідеології. Основну увагу сконцентровано на

переслідуванні українських громадян. Визначено мотиви переслідування, формулювання обвинувачення.

Ключові слова: в'язні сумління, правозахисна організація, Amnesty International, тоталітаризм, Гельсінські угоди, антирадянська агітація, пропаганда, права людини, свобода слова, свобода зібрань, свобода друку.

Abstract. The article presents an analysis of the materials collected by the international human rights organisation Amnesty International on the persecution of people in the Soviet Union on the basis of their opposition to the Soviet government and ideology. The main focus is on the persecution of Ukrainian citizens. The motives for the persecution and the wording of the accusation are identified.

Key words: prisoners of conscience, human rights organisation, Amnesty International, totalitarianism, Helsinki Accords, anti-Soviet agitation, propaganda, human rights, freedom of speech, freedom of assembly, freedom of the press.

Право висловлювати власну думку без огляду - ця риса властива українцям за будь-яких часів. Саме ця властивість відрізняє нашу націю від інших. В різні історичні епохи - чи то Козаччина, коли козаки мали власну думку, яку ще й підкріплювали ділом - чи то Українська революція 1917-1921 рр., коли українська громадськість відкрито висувала гасла автономії та незалежності України - чи то за радянських часів, коли українська інтелігенція, не зупиняючись, критикувала існуючу владу та переконливо йшла в напрямку до незалежності України. Любов до свободи в будь-яких її проявах - свобода слова, сумління, віросповідання, зборів, організацій, пересування - є характерною рисою української нації, частиною її генетичного коду. І саме це, з одного боку, робить нашу націю та державу непереможною, такою, що за будь-яких обставин не поступиться цима, викарбуваними сторіччями історії, рисами, а з іншого боку це викликає заздрість з боку неповноцінної в історичному, ментальному плані нації-сусіда

нашої держави. Тож українці зі сторіччя в сторіччя мають відстоювати своє право вільного розвитку та захищати незалежність та свободу свого вибору.

Протистояння свободи духу та тоталітаризму влади найбільш яскраво простежується в період радянської влади в Україні з появою першої спроби опозиції існуючій владі - шістдесятництва. Саме тоді, коли про себе заявила інша сторона суспільства, що не була згодна з ідеологією радянської влади, найбільш яскраво постала різниця між тоталітаризмом та свободою думки. Правила життя, які диктувала радянська система, продемонстрували всьому світові її антигуманий, тоталітарний, злочинний характер. І особливо активно про це світове співтовариство заговорило, коли радянське керівництво, в найяскравіших традиціях свого злочинного лицемірства, підписало, але не виконувало Заключний Акт наради з безпеки і співробітництва в Європі в 1975 році, яким зобов'язалось дотримуватись виконання та захисту прав і свобод людини. Така подія зумовила появу низки правозахисних організацій по всьому Радянському Союзу і зокрема в УРСР. Починаючи з травня 1976 року в СРСР було створено 5 неофіційних Гельсінських груп моніторингу з чіткою метою моніторингу виконання радянським Союзом положень заключного акту Наради з безпеки та співробітництва в Європі щодо прав людини. Однією з них була Українська громадська група сприяння виконанню Гельсінських угод, відома також як Українська Гельсінська група. Серед її засновників були відомі дисиденти Левко Лук'яненко, Олекса Тихий, Микола Руденко. Засновники та члени цієї організації збирали факти порушень радянською владою Гельсінських угод. Про факти утиску прав українців в СРСР вони інформували європейські країни. Так світова громадськість ставала обізнаною в сфері злочинних правопорушень в галузі прав та свобод, в тому числі й по відношенню до українських громадян.

Однією з міжнародних організацій, які опікувались захистом прав і свобод людини, була створена в 1961 р. у Великобританії громадська організація - Amnesty International. Своєю головною метою ця організація ставила захист прав людини. Amnesty International, яка на сьогодні об'єднала

в своїх лавах близько 10 мільйонів людей по всьому світу, з самого початку свого існування проводила розслідування фактів порушень прав людини, описуючи реальні історії. Організація залучала багатьох людей до допомоги тим, хто потерпав від порушень, а також вимагала від урядів дотримуватись основ міжнародного права та виконувати свої зобов'язання. [2]

Цілком зрозумілим є той факт, що ситуація з порушенням прав людини в СРСР відразу привернула увагу Amnesty International. Організація почала збирати докази порушення прав людини в Радянському Союзі, спираючись в основному на заяви ув'язнених, колишніх ув'язнених, їх родичів, друзів. Цей матеріал здебільшого був доступний як у формі самвидаву, творів опублікованих приватно без дозволу чи цензури, так і у вигляді розповідей про особистий досвід десятків колишніх в'язнів, що виїхали з СРСР. [1, с. 2.]. На основі зібраного матеріалу в 1975 році Amnesty International опублікувала доповідь “В'язні сумління в СРСР: поводження з ними та умови”, в якій були описані чисельні факти порушення прав людини органами влади, було надано детальні рекомендації владі СРСР щодо вдосконалення законодавства та практики, що стосуються нетерпимості офіційних осіб до свободи совісті, умов відбування покарання засудженими, примусового утримання людей у психіатричних лікарнях, їх лікування та умови утримання.

Влада СРСР відкинула висновки доповіді і пояснила це “антирадянськими” мотивами організації. Влада також не відповіла по суті чи детально щодо порушень прав людини, описаних у звіті і тим більше не внесла жодних змін в законодавчу базу та практику, які були рекомендовані організацією.

На момент опублікування звіту у 1975 році Amnesty International було відомо про 400 осіб, яких судили, засудили до ув'язнення, внутрішнього заслання чи інших покарань, пов'язаних із фізичним обмеженням, або примусово помістили до психіатричних лікарень за здійснення своїх прав людини. Інформація про нові факти переслідувань та покарань продовжували

надходити й далі, що й дало підстави членам організації стверджувати про більшу реальну кількість в'язнів сумління в СРСР.

Готуючи доповідь, Amnesty International використовувала й офіційно опубліковані матеріали, такі як правові тексти, праці радянських правознавців, але як зазначали самі автори доповіді - такі джерела майже не давали достовірної інформації про судові процеси над інакодумцями та про умови утримання їх в таборах, в'язницях, психіатричних лікарнях. Але вивчаючи та аналізуючи радянське законодавство доповідачі дійшли висновку про його ліцемерний, популістський характер, яке не мало нічого спільного з реальністю.

Для розуміння глибини злочинності радянського режиму та його ідеології слід проаналізувати основні статті, за якими були засуджені українські інакодумці. Слід зазначити, що Amnesty International збирала загальну інформацію по правопорушенням, які стосувались прав та свобод громадян СРСР. Доповідачі не диференціювали матеріали за національною ознакою в'язнів сумління, але в самій доповіді, описуючи ті чи інші випадки автори звертали увагу на національність, та наголошували, що національна ознака була фактором, що обтяжував покарання.

Описуючи різні види інакодумства в СРСР, які підлягали переслідуванню з боку правоохоронних органів, Amnesty International особливо зупинилась на інакодумстві національних меншин, "... які критикують офіційну національну політику або виступають за більшу автономію чи культурні права для своєї національної групи". Стандартними звинуваченнями для них були - "у сіянні ворожнечі між народами СРСР", або "прояв антирадянщини та буржуазно-націоналістичних поглядів". Аналізуючи свої статистичні дані Amnesty International зазначала, що за такими звинуваченнями судили литовців, латишів, естонців, грузинів, вірмен, молдаван, кримських татар, і, найчастіше, УКРАЇНЦІВ [1, с.13].

У своєму звіті Amnesty International аналізувала законодавство СРСР, в тому числі статті радянської Конституції 1977 року та Кримінального кодексу

РСФСР, за якими найбільше звинувачень отримують інакодумці в СРСР. Аналізуючи права людини, які проголошувались у Конституції СРСР, Amnesty International дійшли висновку і підкреслили це, що всі права, продекларовані в Конституції, мали розглядатися лише в контексті взаємодії з державою та соціалістичним ладом. Як тільки ці права починали становити загрозу, або наносити шкоди, або потенційно загрожувати шкодою державі, або соціалістичному ладу - ці права переставали бути правами, а натомість ставали статтями для засудження людини.

Аналіз законодавчої бази для звинувачення інакодумців організація починала зі статей 70 - антирадянська агітація і пропаганда і 190-1 КК РСФСР - антирадянський наклеп. Серед наведених ілюстрацій справ за статтями 70 і 190-1 КК РСФСР особливу увагу привертають ті, що стосуються українських громадян, а саме: справа Сергія Ковальова, якого було засуджено до ув'язнення за обвинуваченням у розголошенні справи Леоніда Плюща - українського кібернетика, який у 1973 -1976 рр. перебував у спеціальній психіатричній лікарні після арешту за "антирадянську агітацію та пропаганду". За статтями 70 та 190-1 КК РСФСР також проходив і кримськотатарський прес секретар Мустафа Джемілев.

В одному з розділів доповіді мова йшла про статтю 51 Конституції СРСР 1977 р. про право громадян об'єднуватись в громадські організації, які б сприяли їх політичній активності, ініціативі та задоволенню їх різноманітних інтересів. Але, як показала радянська дійсність, діяльність подібних організацій відразу підпадала під критерій антирадянської і зазнавала переслідувань. Так, вже у 1979 р. було заарештовано шістьох учасників Гельсинської моніторингової групи - Віктора Стрільцова, Олеся Бердника, Петра Січка та його сина Василя та Юрія Літвіна.

Amnesty International в своїй доповіді також розглядала утиски щодо сповідання певних релігійних течій. В цій частині вони спиралися на статтю 52 Конституції СРСР, в якій громадянам СРСР гарантувалася свобода совісті, тобто право сповідувати чи не сповідувати будь-яку релігію та

проводити релігійні обряди, богослужіння чи атеїстичну пропаганду. Усі релігійні групи в СРСР перебували під обмеженням, а держава прагнула до відмирання релігії. Але за аналізом авторів доповіді зазначалось, що випадків засудження лише за релігійну діяльність було небагато, а частіше це звинувачення додавалось до інших загальних положень. Деякі віруючі були ув'язнені за діяльність, в якій їх релігійні переконання були пов'язані з більш широкими протестами в їхній національній групі. Як приклад - справа отця Василя Романюка, який був звинувачений в українському інакомисленні з питань культури та прав людини. Мустафа Джемілев, Решат Джемілев та інші кримськотатарські в'язні були прихильниками ісламу, що також додавалось до загального переліку обвинувачень [1, с. 30]. В доповіді також зазначається про 25 віруючих-уніатів (греко-католицька церква в Україні), які були засуджені за свої релігійні переконання.

Відповідно до статті 13(2) Загальної декларації прав людини про право людини на свободу пересування і вибір місця проживання в межах кожної держави, Amnesty International окремо зупинялась на правах кримських татар, які домогалися дозволу на проживання в Криму, на батьківщині своїх предків. Багато тисяч кримських татар підписали звернення та клопотання про дозвіл на переселення до Криму. Проте з 1967 по 1976 рр. лише близько 5000 кримських татар змогли отримати реєстрацію для проживання в Криму. Багатьом іншим було відмовлено в реєстрації і вони змушені були залишити Крим, проте за неофіційними даними близько 700 сімей проживали в Криму без реєстрації в 1978 р. Серед засуджених кримських татар до термінів ув'язнення за “злісні порушення паспортних правил” у 1975-1979 роках були Енвер Решатов, Зубейт Калафатов, Муса Мамут. Після звільнення Муса Мамут згодом покінчив життя самогубством шляхом самоспалення на знак протесту проти офіційного ставлення до кримських татар. [1, с. 50]. За дослідженням Amnesty International з кримських татар, яких ув'язнили в 70-х роках ХХст., найбільш відомими були Мустафа Джемілев та його родич Решат Джемілев. Найбільш поширеним звинуваченням залишався

“антирадянський наклеп”. Так, Решат Джемільєв перебував у в’язниці з 1972 по 1975 рр. за участь у демонстрації, яка “порушувала громадський порядок” і за “антирадянський наклеп”. Знову заарештований був у квітні 1979 р. у Ташкенті за звинуваченням у “антирадянському наклепі” і відданий під суд. [1, с. 51].

Статті 62 та 63 Конституції СРСР про загальну військову службу - ще одні з напрямків, за якими звинувачували в тому числі й українських дисидентів. Багато хто відмовлявся від проходження військової служби з огляду на свої релігійні погляди, хтось через відсутність отождолення себе з громадянином СРСР, хтось через наміри залишити територію СРСР та розуміння негативних наслідків в разі проходження військової служби і т.д.

Наступною досить популярною серед радянських судів щодо інакомислячих було застосування статті 206 КК РРФСР - “за хуліганство” - умисні дії, що грубо порушують громадський порядок і виражають явну неповагу до суспільства. В цих випадках кидається у вічі навмисне трактування певних дій, як наприклад, мовчазних протестів, які не несуть якоїсь фізичної загрози іншим людям та жодним чином не порушують громадський порядок, як злісного хуліганства. Але лише на умисному “перебільшенні” та перекручуванні подій та фактів радянська репресивна машина не зупинилася, а активно застосовувала тактику фабрикування випадків та їх інсценування, наслідуючи славнозвісну традицію своїх вчителів - більшовицької партії. Так, в матеріалах доповіді описаний інцидент, що відбувся з Вадимом Смогітелем - українським музикантом, який переслідувався владою з початку 1960-х років через його зусилля популяризувати українську національну музику. В грудні 1977 року Смогітель під час телефонної розмови з Канадою сказав наступну фразу: “Витягни мене звідси”. Наступного дня, коли Смогітель йшов увечері вулицею один, йому під ноги впав чоловік і тут же з’явилась добровольча міліція. Обвинувачення проти Смогітеля мало наступне формулювання: “напав на чоловіка на вулиці та вдарив його, в результаті чого той впав та

отримав тяжкі тілесні ушкодження”, за що й був засуджений до 3 років позбавлення волі.

Наступним кримінальним звинуваченням, до якого були особливо вразливі інакомислячі було “дармоїдство” - ст. 209 КК РРФСР. Що робило це законодавство особливо небезпечним для дисидентів так це те, що радянських громадян звільняли з роботи за “неугодное поведение”. Через свої нетрадиційні політичні переконання інакомислячі не мали можливості знайти навіть низькооплачуваної роботи, не говорячи вже про роботу за фахом, тож досить легко могли потрапити під статтю про “дармоїдство”.

Отже, радянське законодавство було побудоване таким чином, що дотримання прав та свобод громадян було можливим лише у разі чіткого слідування нормам і принципам радянської системи у справі побудови соціалістичного суспільства. За будь яке відхилення від визначеного курсу партії права та свободи громадян перетворювалися в їх судові вирoki.

З наведених вище прикладів стає зрозумілим, що найпоширенішим звинуваченням були “за антирадянську пропаганду та агітацію”. Беручи до уваги той факт, що пропаганда та агітація - це форми комунікації, спрямовані на поширення в суспільстві світогляду, теорій, тверджень, фактів, аргументів, чуток та інших відомостей для впливу на суспільну думку на користь певної спільної справи чи громадської позиції, можна зробити висновок, що радянська влада найбільше боялася саме впливу інакомислення на народні маси. Той факт, що саме це звинувачення у “антирадянській пропаганді та агітації” було найбільш застосовуваним до інакомислячих, свідчить про те, що радянська ідеологічна машина право впливати на свідомість та настрої народних мас, вести з ними комунікацію залишала лише за собою і вважала саме це найдієвішим і стратегічно важливим механізмом здійснення влади. Тож про будь-яку свободу мислення, слова й мови не могло йти. Те, що було властиво українському народу протягом всієї його історії, радянська влада намагалась придушити, знищити.

Така позиція та методика щодо контролю над масовою свідомістю шляхом пропаганди та агітації яскраво виражена і в сьогоднішній Російській Федерації, де влада шляхом тотального контролю за “свободами” підкорила собі населення. Навіть й обвинувачення майже не змінились - “за дискредитацію вооружених сил РФ”. Тож зараз славний український народ в своїй боротьбі за свободу, за власну державу, вкотре відстоює свої свободи вільно говорити, вільно мислити, дискутувати, вільно пересуватись, робити вільний вибір.

Література:

1. Prisoners of conscience in the USSR: their treatment and conditions / published by Amnesty International Publications. - England, First edition, November 1975, Second edition, April 1980. - 217 p.
2. <https://www.amnesty.org/en/home-amnesty-international/>

References:

1. Prisoners of conscience in the USSR: their treatment and conditions / published by Amnesty International Publications. - England, First edition, November 1975, Second edition, April 1980. - 217 p.
2. <https://www.amnesty.org/en/home-amnesty-international/>

УДК 316.3 ; 331.5

Борюшкіна Оксана Володимирівна,

канд. соц. наук, доц. кафедри ЮНЕСКО та соціального захисту

Державний біотехнологічний університет (ДБТУ)

ORCID 0000-0002-6726-5113

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ

Boriushkina Oksana Volodymyrivna,

Cand. Sociol. Sciences, docent UNESCO Chairs and social protection